

обґрунтування Судом ЄС концепції права Євросоюзу як «нового правопорядку». Таким чином, пріоритет права Євросоюзу означає, що будь-які акти законодавчої, виконавчої або судової влади держав-членів не повинні застосовуватися, якщо вони суперечать нормам права Євросоюзу.

Отже, Європейський Союз має особливу правову природу, яка відрізняє його від міжнародних організацій і від держав. За своєю юридичною природою право Євросоюзу становить особливу третю правову систему поруч з міжнародним і національним правом. Право ЄС має пріоритет по відношенню до внутрішнього права держав-членів, а певні його норми мають пряму дію у внутрішніх правопорядках цих держав. Усе це надає праву Євросоюзу особливого характеру, що відрізняє його як від міжнародного, так і від національного права.

1. *Грицак І. А.* Право та інституції Європейського Союзу: Навч. посіб. — К.: «К.І.С.», 2004. — 260 с.
2. *Кравчук І. В., Парпан М. В.* Гармонізація національних правових систем з правом ЄС. — К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. — 320 с.
3. *Муравйов В. І.* Вступ до права Європейського Союзу. — К: Реферат, 2005. — 96 с.
4. *Муравйов В. І.* Вступ до права Європейського Союзу: Підручник. — К: ВПЦ «Київський університет», 2007. — 303 с.
5. *Энтин Л. М.* Европейское право: Учебник для вузов. — М.: Издательство НОРМА, 2000. — 720 с.

Малишева Наталія Рафаелівна,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, член-кореспондент
Міжнародної академії астронавтики,
заслужений юрист України, заступник директора
Міжнародного центру космічного права НАН України

Міжнародне багатостороннє та регіональне співробітництво пострадянських держав у сфері космічної діяльності

Малишева Н. Р. Міжнародне багатостороннє та регіональне співробітництво пострадянських держав у сфері космічної діяльності

У статті досліджується стан, напрями, правові форми та пріоритети міжнародного співробітництва в галузі космічної діяльності дванадцяти пострадянських держав. Аналізується участь відповідних держав у багатосторонньому співробітництві під егідою ООН, а також у регіональному співробітництві в межах СНД, і на двосторонніх засадах. Автор доводить, що розвиток такого співробітництва в межах пострадянських інтеграційних утворень виявив свою низьку ефективність. Сьогодні ці держави виявляють прихильність до двосторонніх зв'язків, а зростаючу роль у виборі пріоритетів міжнародного співробітництва держав регіону відіграє прикладна космонавтика.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, дослідження та використання космічного простору, договори ООН щодо космічної діяльності, сегмент космічної інфраструктури, правонаступництво в космічній сфері, пострадянські держави.

Правонаступництво пострадянських держав у сфері космічної діяльності

Дослідження і використання космічного простору було одним з пріоритетних напрямів діяльності в колишньому Радянському Союзі. СРСР був піонером у багатьох напрямках космічних досліджень, володів могутнім потенціалом космічної індустрії. У діяльності, безпосередньо пов'язаній з космосом, було задіяно 140 підприємств і науково-дослідних інститутів. СРСР вперше в світі вивів космічний апарат на навколосеземну орбіту, вперше здійснив запуск людини в космос. Космічний сектор був однією з небагатьох галузей, що знаходилася під виключною загальносоюзною юрисдикцією, космічні відносини регулювались виключно загальносоюзним законодавством, а об'єкти космічної діяльності перебували у власності Союзу РСР.

Радянський Союз разом із Сполученими Штатами Америки стояв біля витоків створення міжнародного космічного права. Більшість ініціатив щодо засад міжнародного регулювання космічної діяльності під егідою створеного в 1961 р. Комітету ООН з дослідження і використання космічного простору в мирних цілях (Комітет ООН з космосу)¹ належало СРСР, усі міжнародні договори ООН з цих питань розроблялися за активної участі Радянського Союзу, а по трьох перших з цих п'яти основних договорів щодо космічної діяльності Уряд СРСР було визначено одним з депозитаріїв. СРСР одним із перших оформив свою участь в Договорі про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р. (Договір про космос), Угоді про рятування космонавтів, повернення космонавтів та повернення об'єктів, що запускалися в космічний простір 1968 р. (Угода про рятування), Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р. (Конвенція про відповідальність), Конвенції про реєстрацію об'єктів, які запускаються в космічний простір 1975 р. (Конвенція про реєстрацію).

¹ Ідея створення органу ООН з міжнародного співробітництва в дослідженні космосу належала Уряду СРСР (пропозиція від 15 березня 1958 р.). Водночас, питання вирішувалось довго через позицію США, що намагалися забезпечити собі провідну позицію в цьому органі. В результаті Комітет ООН з космосу почав реально функціонувати з 1961 р. Резолюції 1472 (XIV) та 1721 (XVI) Генеральної Асамблеї ООН визначили склад і основні напрями діяльності цього Комітету як допоміжного органу Генеральної Асамблеї ООН. Відповідно до цих резолюцій Комітету доручалось ведення як науково-технічних, так і правових питань дослідження та використання космічного простору; на нього також покладалась координаційні повноваження щодо міжнародного співробітництва в справі освоєння космосу.

Однак на початку 90-х років союзна держава розпалась. Нагадаємо, що 8 грудня 1991 г. у Мінську було прийнято Угоду, в якій проголошувалося, що СРСР припиняє своє існування як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність. Після утворення в результаті розпаду СРСР п'ятнадцяти нових держав на території кожної з них залишилася частина космічної власності СРСР (так званий «космічний сегмент»), а отже виникла необхідність в організації управління ним та в розвитку власного космічного законодавства. Однак спершу важливо було вирішити питання правонаступництва і розподілу космічної власності, що раніше була частиною єдиного народногосподарського комплексу.

Процес правонаступництва від союзної держави до новоутворених держав мав на пострадянському просторі свої особливості. У цьому процесі було поєднано два інститути міжнародного права: правонаступництво *stricto sensu*, тобто перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права до кількох інших на певних узгоджених ними умовах (відношення: СРСР — 15 нових незалежних держав) і т. з. континуїтет, тобто безперервність, а саме продовження участі у міжнародних договорах, стороною яких була держава, що розпалась, іншою державою з числа тих, що утворились після розпаду «материнської» держави (відношення: СРСР — Російська Федерація).

9 жовтня 1992 р. у м. Бішкек між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав було укладено Угоду про взаємне визнання прав і регулювання відносин власності. Сторони взаємно визнали, що нерухома державна власність колишнього СРСР, розташована на території Сторін на 1 грудня 1990 р., переходить у власність держав, на території яких об'єкти права власності знаходяться. Це, звісно, стосувалося і космічної інфраструктури, причому під егідою СНД на початку 90-х років було прийнято й низку спеціальних угод з питань космічної власності й співробітництва нових держав в її використанні¹. Йдеться в першу чергу про Угоду про спільну діяльність з дослідження і використання космічного простору (від 30.12.1991 р., Мінськ) та Угоду про порядок утримання і використання об'єктів космічної інфраструктури в інтересах виконання космічних програм (від 15.05.1992 р., Мінськ). На основі першої з названих тут Угод передбачалось, що спільна космічна діяльність здійснюється Сторонами на основі міждержавних програм, реалізацію яких координує створена для цього Міждержавна рада з космосу, що формується з повноважних представників Сторін. Водночас за Сторонами залишилося право мати й самостійні космічні програми. Ряд положень Угоди стосувалися цільової підготовки кваліфікованих фахівців у системі вищої освіти, на-

¹ У даній статті ми проаналізуємо ситуацію, що склалась у відповідному секторі в 12 пострадянських державах, залишивши за межами дослідження прибалтійські країни (Латвію, Литву, Естонію), оскільки вони, хоч і знаходилися у складі колишнього Радянського Союзу, проте після його розпаду не входили до жодних інтеграційних об'єднань з пострадянськими державами, а в 2004 р. стали членами Європейського Союзу.

уково-дослідних інститутів і академій наук для комплектування кадрами об'єктів космічної інфраструктури. Держави-учасниці взяли на себе зобов'язання не ухвалювати рішень і не вчиняти дій, що можуть призвести до порушення функціонування розміщених на їх територіях космічних комплексів. Другим з названих нами документів у розвиток загальних міждержавних домовленостей СНД, зокрема, уточнювалось, що об'єкти космічної інфраструктури, а саме: космодроми «Байконур» і «Плесецьк», технічні, стартові, посадкові комплекси, райони падіння фрагментів ракет-носіїв, що відділяються, центри управління польотом космічних об'єктів, Центр підготовки космонавтів, командно-вимірвальні комплекси, пункти прийому і обробки інформації, арсенали та інші об'єкти, розташовані на територіях Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Російської Федерації, Туркменістану, Республіки Узбекистан і України, є власністю цих держав. На Міждержавну раду з космосу покладалась координація використання відповідної інфраструктури для виконання міждержавних і самостійних програм дослідження і використання космічного простору. Водночас декларувалось, що право користування нерухомим, користування і володіння рухомим майном цих об'єктів передається на підставі спеціальних угод Стратегічним Силам (Управлінню Начальника космічних засобів) СНД або якимсь міфічним «іншим зацікавленим сторонам».

Сучасний стан космічного комплексу пострадянських держав

Головними «спадкоємцями» космічного потенціалу колишнього Радянського Союзу стали Російська Федерація, Україна і Республіка Казахстан. Саме тут розташовувалася основна космічна інфраструктура колишньої союзної держави. Одночасно космічну діяльність в тих або інших своїх проявах продовжили здійснювати Республіка Білорусь, Азербайджан, Грузія, Узбекистан, меншою мірою — інші 5 держав.

Спадкоємицею більше половини всього космічного потенціалу СРСР стала Російська Федерація. Ця держава була і залишається флагоманом космічної діяльності не тільки на пострадянському просторі, але і в світі. РФ володіє могутньою космічною інфраструктурою, яка включає: 2 космодроми, стартові комплекси і пускові установки, командно-вимірвальні комплекси, декілька центрів і пунктів управління польотами космічних об'єктів, пункти прийому, зберігання і обробки інформації, бази зберігання космічної техніки, полігони посадки космічних об'єктів, центри підготовки космонавтів, експериментальну базу для відпрацювання космічної техніки, інші комплекси та споруди для здійснення космічної діяльності.

Майже третину космічної індустрії колишнього СРСР успадкувала Україна. За роки самостійного державотворення Україні вдалося зберегти і примножити потенціал космічної індустрії. Досить відзначити, що 15 % всіх ракет-носіїв світу виготовляються сьогодні в Україні. Це такі широко

відомі ракети-носії, як «Зеніт», «Циклон», «Дніпро». З 1991 р. було проведено більше 120 успішних запусків ракет-носіїв, вироблених українськими підприємствами, якими виведено на орбіту більше 200 супутників за контрактами з 10 іноземними державами. Україна є учасницею багатьох міжнародних космічних проектів. У космічній промисловості України задіяно більше 100 000 працівників. Українська космічна індустрія має солідний експортний потенціал (більше 50 % продукції космічної галузі сьогодні виробляється на експорт).

На території Казахстану перебуває космодром «Байконур», який з 1994 р. орендується РФ. Окрім того, космічний комплекс Республіки Казахстан включає об'єкти майданчика «ЗД», полігону «Сари-шаган», а також ряд промислових підприємств і науково-дослідних центрів і організацій, пов'язаних, прямо або побічно, з космічною діяльністю.

Казахстан бере участь в розробці й реалізації ряду космічних проектів, переважно спільно з РФ, а також з Україною й іншими державами колишнього Радянського Союзу.

До розпаду СРСР космічні дослідження в Азербайджані здійснювалися в рамках академічного наукового центру «Каспій». Потім цей центр було перетворено на науково-виробниче об'єднання космічних досліджень, яке виробляло космічні прилади і устаткування як наземного базування, так і бортове (для космічних кораблів), зокрема, астрофізичні прилади для дослідження т.зв. «далекого» космосу і для вивчення складу метеоритів. Саме це об'єднання лягло в основу космічної індустрії незалежного Азербайджану. Космічна діяльність Азербайджану базується на двох основних постулатах: 1) національна космічна програма повинна бути спрямована на задоволення поточних потреб країни; 2) ця програма повинна бути здійснена головним чином за рахунок власних ресурсів, уникаючи традиційної кооперації з організаціями, що стали після розпаду Союзу РСР зарубіжними.

Велика кількість науково-дослідних інститутів і ряд виробничих підприємств, розташованих у Республіці Білорусь, традиційно працювали в рамках космічної програми. Підприємства і організації космічного сектора Білорусі, на відміну від Азербайджану, в пострадянський період взяли курс на збереження широких інтеграційних зв'язків з підприємствами інших держав колишнього СРСР, в першу чергу Росії. Ця співпраця будується на програмно-цільовому підході.

Грузія в радянський період не належала до республік з солідним потенціалом космічної промисловості. Розвиток відповідного напрямку діяльності активізувався вже в період незалежного державотворення. Зокрема, влітку 1999 року Грузією був проведений експеримент по виведенню на орбіту широкоформатної антени космічного базування.

Невеликим за обсягом, але високоякісним науково-технічним потенціалом у сфері космічної діяльності в Радянському Союзі володів Узбе-

кистан. Устаткування і прилади, сконструйовані тут, застосовувалися на космічних станціях «Салют», «Мир», а також в програмах досліджень Місяця, Марса, Венери. Основна інфраструктура приладобудування для космічної промисловості збережена і в сучасному Узбекистані. Важливо, що тут в даний час приділяється велика увага підготовці кадрів для космічної індустрії.

Збережено і примножено космічний сегмент було й в інших пострадянських державах.

Участь пострадянських держав в міжнародному договірному процесі у сфері космічної діяльності

Якщо в питаннях розподілу космічної власності, що знаходилася на території колишнього Радянського Союзу, керувалися принципами правонаступництва, то в міжнародно-правовому аспекті, так само як і в питаннях зовнішнього боргу і активів СРСР за кордоном, був застосований принцип континуїтету. Нагадаю, що членами ООН, окрім СРСР, з 1945 р. були Білоруська РСР і Українська РСР. Республіка Білорусь і Україна прийняли всі права і обов'язки після цих суб'єктів міжнародного права.

СНД підтримало Росію в її намірі продовжувати виконувати зобов'язання СРСР в ООН, в т.ч. постійного членства в Раді Безпеки та інших міжнародних організаціях¹. Відповідно до досягнутих у рамках СНД домовленостей Російська Федерація продовжила після СРСР членство у Комітеті ООН з космосу. Таким чином, формально Російська Федерація вважається членом Комітету з 1958 р. Членами цього ж Комітету з 1994 р. також стали Казахстан і Україна. В рамках роботи Комітету ООН з космосу і двох його підкомітетів (Юридичного і Науково-технічного) всі три держави послідовно виступають за неухильне дотримання встановленого міжнародного правопорядку, зокрема, міжнародно-правового режиму космічної діяльності, основу якого заклали п'ять міжнародних договорів ООН. Нині Російська Федерація, Україна та Республіка Білорусь є Сторонами чотирьох з них: Договору про космос, Угоди про рятування, Конвенції про відповідальність, Конвенції про реєстрацію. Участь у цих договірних інструментах перейшла до РФ в порядку правонаступництва. Республіка Казахстан у 1998 р. приєдналася до трьох основних договорів у сфері дослідження і використання космічного простору, а в 2001 р. — до двох останніх, включаючи Угоду про Місяць. Участь в Угоді про рятування оформила також Грузія.

¹ У цьому ж ряду можна назвати наступні угоди СНД: Договір про правонаступництво відносно зовнішнього державного боргу і активів Союзу РСР (від 4.12. 1991 р.), Угода про доповнення до Договору про правонаступництво відносно зовнішнього державного боргу і активів Союзу РСР (від 13.03. 1992 р.); Угода голів держав СНД щодо власності колишнього Союзу РСР за кордоном (від 30.12. 1991 р.), Угода про розподіл всієї власності колишнього Союзу РСР за кордоном (від 6.07.1992 р.), Заява «дванадцяти» про майбутній статус Росії та інших колишніх республік (від 23.12.1991 р.). Точкою відліку здійснення Російською Федерацією членства в ООН можна вважати Послання Б. Єльцина Генеральному секретареві ООН від 24 грудня 1991 р.

Одночасно всі три делегації в Юридичному підкомітеті Комітету ООН з космосу послідовно виступають за продовження робіт щодо вдосконалення міжнародного космічного права, його прогресивного розвитку, вважаючи, що саме такий шлях найбільше відповідає вимогам часу і дозволить підняти міжнародне космічне право на якісно новий рівень. При цьому підкреслюється прихильність до збереження в процесі прогресивного розвитку існуючого міжнародно-правового режиму космічної діяльності, який пропонується покласти в основу майбутньої всеохоплюючої Конвенції з космічного права.

Пострадянські держави здійснюють активну міждержавну співпрацю, беруть участь у міжнародній кооперації в космічній сфері. Окремі з цих країн залишилися в старих інтеграційних рамках, інші вийшли далеко за їх межі.

Цікаво проаналізувати членство пострадянських держав у інших багатосторонніх міжнародних договорах й інтеграційних об'єднаннях з питань космічної діяльності. Так, 10 з 12 держав (окрім Вірменії і Молдови) є учасницями Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ). 8 держав — учасниці Угоди про Міжнародну організацію супутникового зв'язку, 8 — члени організації супутникового зв'язку Інтерсупутник, 7 — члени Євтелсату. Вірменія, Білорусь, РФ і Україна є Сторонами Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою. Вірменія і РФ — учасниці Конвенції про розповсюдження сигналів, що несуть програми і передаються за допомогою супутників. Росія є депозитарієм і стороною Угоди Інтеркосмос. Білорусь, РФ і Україна, крім того, оформили своє членство в Конвенції про Міжнародну організацію рухомого супутникового зв'язку.

На початку першого десятиліття ХХІ ст. держави пострадянського простору усвідомили неефективність регіонального співробітництва на базі укладених на початку 90-х років угод в рамках СНД, які здебільшого залишились «паперовим регулюванням» і майже одразу перестали виконуватись державами. Не витримало випробувань часом і саме інтеграційне об'єднання — Співдружність Незалежних Держав, що захлинулось під тягарем внутрішніх суперечностей. Окремі держави (як Грузія) взагалі вийшли з його складу. Інші (як Україна) продовжують брати участь лише в деяких інструментах СНД, в інших же обмежуються статусом спостерігача. За цих умов нові угоди СНД у сфері космічної діяльності останнього десятиліття мають «усічений» щодо складу учасників і напрямів співробітництва характер. Так, Сторонами останнього профільного договору СНД — Угоди про співробітництво щодо використання космічного простору в мирних цілях (від 7.02.2000 р.) стали вже не дванадцять, а лише п'ять держав, а саме Республіка Білорусь, Російська Федерація, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан та Республіка Таджикистан.

У нових умовах держави регіону дедалі більше схиляються до дво- або тристоронніх відносин в організації спільної космічної діяльності.

Найбільшу кількість угод в космічній сфері укладено між РФ і Україною, тобто двома державами, що мають найбільш розвинений сектор космічної діяльності, практично володіючи повним її циклом. Так, у пострадянські часи між двома державами на різних рівнях (міждержавному, міжурядовому чи міжвідомчому) було укладено чотирнадцять угод, меморандумів, зроблено спільні заяви тощо. Серед них: Угода про співробітництво в галузі дослідження та використання космічного простору в мирних цілях (від 27.08.96); Угода між Урядом України та Урядом РФ про співробітництво в галузі створення та експлуатації ракетно-космічної та ракетної техніки (від 08.02.95); Угода між Урядом України та Урядом РФ про переміщення товарів у межах співробітництва в освоєнні космічного простору та створенні й експлуатації ракетно-космічної і ракетної техніки (від 11.02.01); Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації щодо заходів з охорони технологій у зв'язку зі співробітництвом у сфері дослідження і використання космічного простору в мирних цілях і в створенні та експлуатації ракетно-космічної і ракетної техніки (11.06.09) та ін.

Крім співробітництва з Російською Федерацією, Україна нині співпрацює на двосторонній основі в космічній сфері з такими пострадянськими державами: Республіка Казахстан (Українсько-Казахстанська міждержавна угода про принципи співробітництва в галузі забезпечення спільної космічної діяльності, 22.02.93; Українсько-Казахстанська міжурядова угода про принципи співробітництва Уряду України та Уряду Республіки Казахстан у здійсненні космічної діяльності, 20.01.94; Українсько-Казахстанська угода про співробітництво в сфері дослідження та використання космічного простору, 14.10.97); Республіка Білорусь (Рамкова угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво в галузі дослідження та використання космічного простору в мирних цілях, 12.06. 2009); Республіка Азербайджан (Рамкова угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Азербайджанської Республіки щодо співробітництва у сфері дослідження і використання космічного простору в мирних цілях (Баку, 9.04.2009) та ін. Особливе місце в цьому контексті займає серія угод між Російською Федерацією та Республікою Казахстан з питань правового статусу і режиму використання космодрому «Байконур». Оскільки ці угоди цікаві не лише з точки зору їх змістовного наповнення, а й з формально-юридичного погляду, зупинимось на них більш детально. Розвиток двосторонніх російсько-казахстанських договірних відносин щодо космодрому «Байконур» розпочався одразу після розпаду СРСР. Хронологія цих відносин така. У травні 1992 р. Російською Федерацією і Республікою Казахстан було укладено Угоду про порядок використання космодрому «Байконур» А 28 травня 1994 р. між Сторонами було підписано Угоду про основні принципи та умови ви-

користання цього космодрому, відповідно до якої 10 грудня того ж року між урядами двох держав було укладено договір оренди комплексу «Байконур». За наступною Угодою між РФ та РК від 23 грудня 1995 року «Про статус міста Байконур, порядок формування та статус його органів виконавчої влади» на період оренди казахстанському місту Байконур було надано статус, що відповідав статусу російського міста федерального значення, але з особливим режимом функціонування об'єктів, підприємств і організацій, а також проживання громадян.

З космодромом «Байконур» для мешканців однойменного міста та інших найближчих населених пунктів виникало чимало проблем, особливо екологічного характеру, що поглиблювались у зв'язку з серією аварійних запусків¹. Зважаючи на це укладено двосторонні угоди щодо екології та природокористування на території комплексу «Байконур» в умовах його оренди (4 жовтня 1997 р.), «Про порядок взаємодії у разі виникнення аварій при пусках ракет з космодрому «Байконур» (18 листопада 1999 р.), «Про розвиток співпраці щодо ефективного використання комплексу «Байконур» (9 січня 2004 р.). Відповідно до ст. 6 останньої Угоди термін оренди космодрому було подовжено до 2050 р.

Слід зазначити, що реалізація російсько-казахстанських угод щодо космодрому «Байконур» відбувається не зовсім «гладко». У юридичному плані викликає сумнів законність самого факту укладення та реалізації Угоди 2004 р. Річ у тому, що за Угодами 1992 і 1994 рр. і відповідно до ст. 4 Договору оренди комплексу «Байконур» цей об'єкт передавався в оренду строком на 20 років з можливістю його пролонгації на наступні 10 років, якщо жодна із Сторін не заявить письмово про свої наміри розірвати даний Договір.

Таким чином, нова Угода 2004 р. стала фактично новим договором, яким було порушено істотні умови попереднього. Крім того, понад шість років Угода реалізовувалась, не будучи ратифікованою Казахстанською стороною². З точки зору міжнародного космічного права передача на 50 років в оренду Російській Федерації космодрому «Байконур» позбавляє Казахстан статусу держави запуску, оскільки на відповідні 50 років вся територія, з якої відбуваються запуски, стає територією Російської Федерації³. Це безумовно знижує рейтинг Казахстану як космічної держави.

¹ За період дії попередніх орендних відносин Сторін було зареєстровано 7 таких аварійних запусків.

² Лише 29.04. 2010 р. Президентом Казахстану Нурсултаном Назарбаєвим було підписано Закон «Про ратифікацію угоди між Республікою Казахстан і Російською Федерацією про розвиток співпраці щодо ефективного використання комплексу Байконур. Так само, двостороння Угода від 18.11. 1999 р. була ратифікована Парламентом Республіки Казахстан лише Законом від 22.05. 2006 р. № 141. Див.: *Ведомости* Парламента Республики Казахстан, 2006 г., № 9, ст. 47; «Казахстанская правда» от 25 мая 2006 года № 127-128 (25098-25099).

³ Відповідно до ст. 1 «с» Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами, а також ст. 1 «а» Конвенції про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір, державою запуску визнається: держава, яка здійснює або організує запуск космічного об'єкта, а також держава, з території або установок якої здійснюється запуск космічного об'єкта (виділено мною — Н. М.). Див.: *Космічне право України*. Збірник національних та міжнародних правових актів. Видання четверте, перероблене і доповнене / Ред. колегія: Н. Р. Малишева, О. Й. Сердюк, Ю. С. Шемшученко. — К., 2004. — С. 148, 158.

В змістовному плані Угода 2004 р. також не є «симетричною» для двох Сторін. Нею, зокрема, не були переглянуті ані орендна плата, ані інші умови договорів 90-х років. Водночас, за період реалізації первинних двосторонніх угод щодо Байконуру стало зрозумілим, що їх умови є для Казахстану невідповідними, в першу чергу тому, що вони не в змозі запобігти або хоч б компенсувати значну екологічну шкоду, пов'язану із запусками космічних об'єктів, особливо аварійними¹. У даний час з Байконуру здійснюється близько 70 % всіх запусків російських космічних апаратів ракетноносіями різного класу². Однак проблема екологічної безпеки території Республіки Казахстан, пов'язана з експлуатацією космодрому, стає дедалі актуальнішою³.

Окрім того, відповідними двосторонніми угодами не розмежовуються державні й комерційні космічні запуски, які російською стороною оплачуються в однаковому розмірі, водночас польоти казахстанських космонавтів прирівнюються до польотів космічних туристів. Все це дає підстави для твердження, що в двосторонніх російсько-казахстанських угодах щодо космодрому «Байконур» віддається перевага політичній доцільності й збереженню добросусідських відносин Казахстану з Росією над державними інтересами казахстанської сторони.

Аналізуючи рівень кооперації інших пострадянських держав у сфері космічної діяльності, слід зазначити, що він сьогодні не є однаковим. Найбільш тісна співпраця встановлена між тими державами, які розробляють та приймають спільні космічні програми. Серед них можна назвати міждержавну програму Російської Федерації та Республіки Білорусь «Виробництво та використання перспективних космічних засобів і технологій в інтересах економічного та науково-технічного розвитку двох Сторін» (2004), міжурядову державну програму Російської Федерації та Республіки Узбекистан щодо дослідження Землі та космічного простору в мирних цілях (2008); двосторонню російсько-таджикистанську програму щодо використання Російською Федерацією оптико-електронної станції виявлення та розпізнавання космічних об'єктів (ОЕС) «Вікно» (2009 — на

¹ За даними «Казкосмосу», відповідно до укладених угод стягується лише тисячна частка шкоди, що заподіюється довкіллю, здоров'ю населення та майновим інтересам казахстанської сторони.

² На Байконурі нині функціонують дев'ять стартових комплексів з 15 пусковими установками для космічних носіїв «Циклон», «Енергія», «Молнія», «Союз» і «Рокіт». Однак найбільша цінність Байконура полягає в тому, що тільки з цього космодрома можуть запускатися пілотовані кораблі й важкі ракети «Протон», на яких зараз лежить основне навантаження щодо комерційних стартів. Крім того, на космодромі є 11 монтажно-випробувальних корпусів для збирання ракет і супутників. Площа космодрома складає 6,717 тисяч квадратних кілометрів. За даними казахстанської сторони, з 80 тисяч жителів міста Байконур 40 тисяч обслуговують космодром.

³ Під райони падіння перших ступенів ракет-носіїв відведено більше 18 мільйонів гектарів землі. Забруднення довкілля, що походить від компонентів палива, що застосовуються на ракетноносіях, в місцях падіння їх частин сягає небезпечних масштабів; подекуди мають місце вибухи і зараження значних територій шкідливими отруйними речовинами ракет, що залишаються в баках після закінчення роботи двигунів, причому передбачити наперед час і географічні координати району падіння абсолютно неможливо. Наприклад, після забруднення місцевості гептилом, що використовується в ракеті-носії «Протон», сліди зараження зберігаються протягом 80–100 років.

25 років)¹; Програму російсько-українського співробітництва в галузі дослідження та використання космічного простору на 2007–2011 роки (2007). Ведуться активні переговори між Російською Федерацією та Вірменією щодо спільного використання наявних у Вірменії космічних систем дистанційного зондування Землі для вирішення завдань у сфері геодезії, картографії та кадастру, а також навігаційної системи для моніторингу рухомих об'єктів, перш за все з використанням системи ГЛОНАСС. Можна назвати й деякі інші спільні програми пострадянських держав у сфері використання космічного простору. Цікаво, що за загальним правилом такі програми ініціюються Російською Федерацією, яка є її стороною переважної більшості з них. Відповідні програми в пріоритетному порядку розробляються Російською Федерацією з тими державами, які після розпаду Союзу РСР зберегли унікальні об'єкти космічної діяльності, але через брак загальної космічної інфраструктури не можуть їх нині повноцінно використовувати. Всі ці угоди є результатом узгодження волі Сторін. Водночас, як і в договорах між Російською Федерацією і Республікою Казахстан щодо космодрому «Байконур», більшості таких угод бракує симетричності у відносинах двох Сторін, складається враження, що вони укладаються в інтересах розвитку космічної індустрії лише однієї Сторони.

Окрім багатосторонньої співпраці в сфері космічної діяльності, а також регіонального чи двостороннього співробітництва в старих інтеграційних рамках, окремі пострадянські держави ведуть активну співпрацю з третіми державами, як на двосторонніх, так і на багатосторонніх засадах.

Пострадянські держави беруть участь у численних міжнародних космічних проектах (щодо дистанційного зондування Землі, супутникової навігації, метеорології, дослідження довкілля Землі тощо). Найбільш широке міжнародне співробітництво з-поміж цієї групи держав здійснює Російська Федерація. Вона є Стороною значної кількості міжнародних космічних проектів, як за участі інших пострадянських держав, так і без такої участі, спільно з іншими космічними державами світу. Так, починаючи з 1992–1993 років, стала діяти Спільна російсько-американська комісія з економічного та технологічного співробітництва, яка дала поштовх розвитку співпраці двох країн у космічному секторі. Етапними російсько-американськими проектами стали проект «Мир-Шаттл», проекти супутникового зв'язку «Трійка», проект щодо ракетних двигунів РД-180. Починаючи з 1993 р. Росія стала одним з основних «гравців» на міжнародному ринку послуг щодо космічних запусків. Нині найважливішим міжнародним космічним проектом, в якому бере участь Російська Феде-

¹ Станція «Вікно» призначена для автоматизованого виявлення космічних об'єктів на висоті від 2 до 40 тис. км, збору інформації щодо них і передачі результатів обробки на командні пункти. Вона також забезпечує слідування за низькоорбітальними космічними об'єктами з висотами польоту від 120 до 2 тисяч кілометрів. Сьогодні станція є одним з найбільш ефективних засобів системи контролю космічного простору Космічних військ Росії.

рація, став проект Міжнародної космічної станції (МКС)¹, в реалізації якого беруть участь 16 держав: Бельгія, Бразилія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Російська Федерація, США, Франція, Швейцарія, Швеція та Японія.

Україна також бере активну участь в міжнародних проектах застосування космічних технологій. У сфері дослідження і використання космічного простору Україною укладені міжнародні договори з Сполученими Штатами Америки, Китайською Народною Республікою, Єгиптом, Турецькою Республікою, Федеративною Республікою Бразилією, Державою Ізраїль, Аргентиною, Індією, Іспанією, Канадою, КНДР, Угорщиною, Чилі, а також з деякими міжнародними організаціям, зокрема, Європейською організацією з використання метеорологічних супутників Євтелсат (2003), Європейським космічним агентством (2008) та іншими. Серед найбільш перспективних міжнародних космічних проектів України слід назвати українсько-бразильський проект «Циклон-4», Довгострокову програму російсько-українських наукових досліджень і експериментів на російському сегменті МКС та інші. Основними споживачами ракетно-космічних послуг українських підприємств є США, РФ, Китай, Республіка Корея, Індія, Турецька Республіка, Королівство Саудівська Аравія, Ізраїль, Об'єднані Арабські Емірати.

Для більшості інших пострадянських держав традиційні регіональні рамки співробітництва залишаються домінуючими.

Отже, після розпаду Радянського Союзу на території новостворених держав залишились сегменти колишнього єдиного космічного комплексу СРСР, які держави були не в змозі самостійно використовувати. Первинний підхід у застосуванні космічної інфраструктури колишньої союзної держави був пов'язаний з намаганням повернутися до старих інтеграційних зв'язків на тлі нових політико-правових реалій. Саме на це були спрямовані т.зв. «космічні» угоди СНД 1990-х років ХХ ст. Ці угоди, однак, продемонстрували свою слабку ефективність, так само як недовгим виявилось і сама СНД. Зважаючи на таку ситуацію, пострадянські держави у ХХІ ст. дедалі більше розбудовують двосторонні відносини, більш прагматично спрямовані на використання елементів космічної інфраструктури, що залишились на територіях колишніх радянських республік. Особливу роль у налагодженні й реалізації відповідних двосторонніх відносин відіграє Російська Федерація, що має найбільший космічний потенціал, а також найбільші важелі впливу (економічного, політичного, енергетичного та іншого характеру) на держави, що раніше складали СРСР. Переважна більшість двосторонніх угод щодо використання сегментів космічної інфраструктури відповідних держав, ініціатором і Стороною яких є

¹ Це проект створення та функціонування пілотованої орбітальної станції, яка використовується як багатопільовий космічний дослідницький комплекс.

Російська Федерація, зазвичай укладаються в інтересах розвитку космічної діяльності Російської Федерації. Інші Сторони таких угод також зацікавлені в їх укладенні, однак ця зацікавленість за загальним правилом виходить за межі інтересів розвитку космічної галузі відповідної Сторони, а пов'язується з іншими економічними, енергетичними, соціальними, політичними чинниками.

Невисоким є рівень участі пострадянських держав у багатосторонніх міжнародних договорах ООН щодо космічної діяльності: тільки п'ять з цих держав є Сторонами відповідних договорів, причому лише Казахстан бере участь в усіх п'яти зазначених міжнародно-правових інструментах. Такий стан пов'язаний з недооцінкою переваг, які можна отримати в результаті відповідної участі, із слабким, зазвичай одностороннім розвитком космічного сегменту більшості пострадянських держав і залежності космічної політики цих держав від напрямів і особливостей космічної інфраструктури, якою вони володіють.

Зростаючу роль у виборі пріоритетів міжнародного співробітництва держав регіону відіграє прикладна космонавтика (супутникові телекомунікації, супутникова метеорологія, дистанційне зондування Землі з космосу, супутникова навігація тощо). Напрями розвитку космічних технологій тієї чи іншої держави прямо впливають й на інтеграційні рамки їх міжнародного багатостороннього чи регіонального співробітництва у відповідній сфері.

Кофман Борис Яковлевич,
магистр государственной службы,
соискатель кафедры конституционного,
административного и международного права
Мариупольского государственного гуманитарного университета

Теоретические и нормативные подходы к дефинитивному определению и структурной характеристике международных избирательных стандартов

(Окончание. Начало см. в № 2 за 2008 г.)

В настоящее время в научной литературе практически отсутствуют работы, в которых бы определялось понятие международного правового избирательного стандарта. В отечественной правовой доктрине в последние годы преимущественное внимание уделяется разработке и обоснованию такого понятия, как «национальный правовой стандарт», хотя и его в настоящий момент нельзя признать в достаточной степени разработан-